

بنیاد رکن کتابخانه‌های

حساب ۱۰۰ امام

معاونت عمران روستایی

بیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - سیدعلی بدری - حمداله سجاسی قیداری

تابستان ۱۳۹۰

میرشناسه: افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، ۱۳۳۴
عنوان و نام پدیدآور: بنیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی؛ عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری،
سیدعلی بدری، حمداله سجاسی قیداری؛ [برای] بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، معاونت عمران روستایی.
مشخصات نشر: تهران؛ بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.

مشخصات ظاهری: ۳۵۳ ص. نمودار.

شابک: ۶۰۰۰۰ ریال ۶-۲۴-۶۶۷۲-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: واژه نامه

موضوع: عمران روستایی - مدیریت.

موضوع: عمران روستایی - ایران - برنامه‌ریزی.

شناسه افزوده: بدری، سیدعلی، ۱۳۴۱.

شناسه افزوده: سجاسی قیداری، حمداله، ۱۳۶۱.

شناسه افزوده: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی. معاونت عمران روستایی.

شناسه افزوده: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

رده‌بندی کنگره: ۴۹ HN ۱۳۹۰ ۶۳ الف ۶۸/ع

رده‌بندی دیویی: ۳۰۷/۱۴۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۲۳۸۶۱۴۹

بنیان‌های نظریه‌ای برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی
مؤلفان: عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری، سیدعلی بدری، حمداله سجاسی قیداری

ناشر: بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

ویراستار: رضا سوری

طرح روی جلد: هادیه رجب‌زاده

صفحه‌آرایی: حسن خادمی، مرجان ذکاکی

لایوگرافی، چاپ و صحافی: شهیدی

نوبت انتشار: اول

سال انتشار: تابستان ۱۳۹۰

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شماره شابک: ۶-۲۴-۶۶۷۲-۹۶۴-۹۷۸

بها: ۶۰۰۰۰ ریال

تمامی حقوق مربوط به این کتاب محفوظ و متعلق به بنیاد مسکن انقلاب اسلامی می‌باشد.

تهران - خ دکتر فاطمی - شماره ۲۷۱ - صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۹۱۳

تلفن: ۸۸۹۵۵۹۴۵

دورنگار: ۸۸۹۵۵۹۳۳

نشانی سایت: www.bonyadmaskan.ir

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار.....	۹
مقدمه.....	۱۱
فصل یکم: مفاهیم بنیانی و نظریه برنامه‌ریزی عمومی	
مقدمه.....	۱۵
مفاهیم و تعاریف کلیدی.....	۱۶
مدیریت راهبردی.....	۱۸
ضرورت و اهمیت برنامه‌ریزی روستایی.....	۲۰
اصول و معیارهای برنامه‌ریزی روستایی.....	۲۲
برنامه‌ریزی عمومی.....	۲۶
برنامه‌ریزی منطقه‌ای.....	۳۴
جایگاه برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای در نظام برنامه‌ریزی ملی.....	۵۲
راهبردهای توسعه منطقه‌ای.....	۵۴
سیاستهای توسعه منطقه‌ای.....	۵۸
ابزار سیاستگذاری منطقه‌ای.....	۶۲
دیدگاههای برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای.....	۶۶
نظریه‌های همگرایی منطقه‌ای.....	۶۷
برنامه‌ریزی و سیاستهای منطقه‌ای کلاسیک.....	۷۲
نظریه‌های کلاسیک عملکردی با رویکرد رشد محور.....	۷۲
نظریه‌های کلاسیک ساختاری دگرگون‌ساز.....	۸۶
برنامه‌ریزی و سیاستهای منطقه‌ای جدید.....	۹۲
جمع‌بندی.....	۱۱۴

فصل دوم: برنامه‌ریزی محلی

۱۱۹.....	مقدمه
۱۱۹.....	توسعه پایدار محلی
۱۲۹.....	برنامه‌ریزی توسعه پایدار محلی
۱۳۷.....	برنامه‌ریزی روستایی
۱۳۸.....	برنامه‌ریزی توسعه روستایی
۱۴۰.....	روشهای برنامه‌ریزی توسعه روستایی
۱۴۴.....	برنامه‌ریزی راهبردی روستایی
۱۴۴.....	فرایند برنامه‌ریزی راهبردی توسعه روستایی
۱۴۹.....	تدوین و اجرای برنامه راهبردی توسعه روستایی
۱۵۷.....	فرایند برنامه‌ریزی مشارکتی در برنامه‌ریزی توسعه روستایی
۱۶۱.....	اختلاف آرا در فرایند برنامه‌ریزی مشارکتی
۱۶۲.....	روش‌شناسی و فنون برنامه‌ریزی مشارکتی
۱۷۳.....	برنامه‌ریزی ارتباطی
۱۷۸.....	ویژگیها و اصول رویکرد برنامه‌ریزی ارتباطی
۱۸۴.....	جمع‌بندی

فصل سوم: برنامه‌ریزی محیطی (مکانی / فضایی)

۱۸۷.....	مقدمه
۱۹۱.....	تحلیل اجتماع محلی (روستا) و برنامه‌ریزی محیطی (مکانی / فضایی)
۱۹۵.....	راهبردهای توسعه اجتماع محلی (روستا)
۱۹۵.....	پیشینه و ویژگیهای برنامه‌ریزی محیطی (مکانی / فضایی)
۱۹۸.....	برنامه‌ریزی برای پایداری توسعه فضایی
۲۰۱.....	برنامه‌ریزی محیطی (مکانی / فضایی) ابزاری برای ارتقای توسعه پایدار
۲۰۳.....	برنامه‌ریزی برای پایداری سکونتگاهها
۲۰۷.....	رویکرد مبتنی بر ناحیه (قلمرو) در برنامه‌ریزی محیطی
۲۰۸.....	برنامه‌ریزی محیطی (مکانی / فضایی) و توسعه پایدار روستایی

۲۱۴	 برنامه‌ریزی کالبدی
۲۱۶	 خاستگاه اندیشه و بنیادهای توسعه کالبدی
۲۱۸	 تحولات مفهومی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی
۲۲۰	 اصول و فلسفه برنامه‌ریزی توسعه کالبدی
۲۲۶	 ابعاد و مؤلفه‌های بنیادی توسعه کالبدی
۲۲۹	 رویکرد توسعه به برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی
۲۳۲	 رویکردهای برنامه‌ریزی توسعه کالبدی
۲۳۳	 جمع‌بندی

فصل چهارم: برنامه‌ریزی کاربری زمین

۲۳۷	 مقدمه
۲۴۶	 فرایند برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۴۹	 هدفها و اصول برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۵۳	 برنامه‌ریزی کاربری زمین در نظامهای برنامه‌ریزی
۲۵۴	 روندهای برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۶۴	 نظامهای برنامه‌ریزی در چارچوبهای اجتماعی و سیاسی
۲۶۶	 سیاستهای اثرگذار بر نظامهای برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۶۷	 کارگزاران برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۶۷	 همکاریهای فنی و برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۷۰	 عناصر راهنمای اجرای فرایندهای برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۷۲	 ارزیابی نیازها برای برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۷۳	 پیش شرطهای برنامه‌ریزی کاربری زمین
۲۸۸	 برنامه‌ریزی پایدار کاربری زمین
۲۹۱	 سیاستهای کاربری زمین و پایداری
۲۹۴	 مدیریت کاربری زمین
۲۹۸	 موضوعات مدیریت کاربری زمین
۳۰۱	 روش‌شناسی مدیریت کاربری زمین

۳۰۳.....	چرخه کاربری زمین در روش‌شناسی برنامه‌ریزی کاربری زمین
۳۰۵.....	برنامه‌ریزی فضایی، طراحی و مدیریت در برنامه‌ریزی کاربری زمین
۳۰۶.....	پایداری کالبدی
۳۰۸.....	پایداری محیطی (اکولوژیکی)
۳۲۴.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۳۴۵.....	منابع و مآخذ

www.ketab.ir

پیشگفتار

بررسی تطبیقی چاپ و نشر کتاب بین دو حوزه توسعه روستایی و شهری نشان می‌دهد که حوزه توسعه روستایی با فقر منابع روبه‌رو است. به طوری که، حل بسیاری از مسائل و مشکلات جامعه روستایی یا براساس تجربه و یا براساس منابع موجود در حوزه اندیشه شهری انجام می‌گیرد که این خود، باتوجه به تفاوت‌های ماهوی و عرضی بین این دو فضا، نه تنها سبب نشده تا از مسائل و مشکلات روستاها کاسته گردد بلکه در بعضی از موارد موجب بروز مسائل و مشکلات جدی‌تری نیز شده‌اند.

گرایش اندک محققان و متخصصان به پژوهش در این حوزه، محدودیت منابع نظری و بنیادی، تخصیص کم اعتبارات و ضعف روش‌شناسی از جمله عوامل تأثیرگذار بر فقر منابع در این حوزه هستند.

بنیاد مسکن انقلاب اسلامی اگرچه در حوزه تحقیق و پژوهش در خصوص توسعه روستایی سابقه طولانی دارد ولی در سالهای اخیر باتوجه به تنوع اقدامات و مسائل و مشکلات در این ارتباط، به انجام تحقیقات و چاپ و نشر کتاب توجه خاص کرده است.

این کتاب ضمن تبیین مفاهیم کلیدی در برنامه‌ریزی کالبدی مناطق روستایی، به بررسی سیر تحول اندیشه برنامه‌ریزی عمومی و سطوح برنامه‌ریزی از سطح ملی تا محلی با رویکرد راهبردی و شیوه برنامه‌ریزی مشارکتی و ارتباطی با تأکید بر برنامه‌ریزی محیطی، کالبدی و کاربری زمین در مناطق روستایی می‌پردازد.

این کتاب در واقع حاصل کار جمعی از استادان دانشگاه، متخصصان، کارشناسان و مدیران اجرایی است. در اینجا ضرورت دارد از تلاش‌های آقایان مهندس محمدرضا شاملو معاونت محترم عمران روستایی و مهندس غلامرضا مجیدی مدیرکل محترم دفتر برنامه‌ریزی و هماهنگی طرح‌ها سپاس‌گزاری به عمل آید. همچنین از مؤسسه جغرافیای دانشگاه تهران (به‌ویژه مجری طرح آقای دکتر سیدعلی بدری و همکاران علمی طرح)، مدیران و همکاران دفاتر حوزه عمران روستایی، آقای دکتر فرهاد عزیزپور که مسئولیت

نظارت کارشناسی طرح را بر عهده داشتند، آقای مهندس عبدالحمین اولاددمشقیه که نمونه خوانی و کنترل نهایی متن کتاب را عهده دار بودند و مدیرکل و همکاران محترم دفتر روابط عمومی قدردانی می گردد.

امید است با انتشار این کتاب، امکان ارائه یافته ها و دستاوردهای بنیاد مسکن انقلاب اسلامی به علاقمندان و دانشجویان فراهم و در این رهگذر گامی در جهت توسعه عرصه های روستایی کشور برداشته شود.

علیرضا تابش
رئیس بنیاد مسکن انقلاب اسلامی

www.ketab.ir

مقدمه

در روزگار ما به دنبال تحولات اقتصادی، اجتماعی و علمی، سکونتگاههای انسانی از جمله روستاها دگرگون شدند، نیازها، خواسته‌ها و انتظارات جدیدی برای زمین شکل گرفت و تحولی عظیم در ساختار روستاها به وجود آمد. این تحول در برنامه‌ریزی و مدیریت تصمیمات و سیاستگذاریها به‌ویژه در مورد سیاستها و مدیریت زمین در فضای جغرافیایی یا فضاهای سازمان‌یافته از جمله فضای روستایی به اتخاذ رویکردی نوین به برنامه‌ریزی روستایی انجامیده است.

این رویکرد از بعد اندیشه‌ای با نظریه‌های توسعه پایدار در چارچوب نظریه نهادی با دو انگاره توانمندسازی و ظرفیت‌سازی جوامع محلی همسو و در بعد برنامه‌ریزی با نظریه برنامه‌ریزی ارتباطی در چارچوب برنامه‌ریزی راهبردی با دو انگاره برنامه‌ریزی مشارکتی، فضایی با رویکرد منطقه‌ای و محلی همراه و در بعد روش‌شناختی از تک‌سبب‌بینی به چندسبب‌بینی و حرکت از تک‌نظمی به چندنظمی و میان و فرارشته‌ای و کثرت‌گرایی و کیفی‌گرایی متحول شده است.

با این سه تحول دو مقوله سیاستهای زمین و توسعه و پایداری به منظور رفع نیازهای کنونی و آینده سکونتگاههای روستایی از یکسو و مردم از سوی دیگر در کانون نهادسازیها (رویه، مقررات، سازمانها، مدیریت و تصمیم‌گیری) قرار دارند. بدین ترتیب در تحلیل و برنامه‌ریزی و سیاستگذاری سه جهت مورفولوژیک، اسکانیگراف و دینامیک برای آمایش فضای سکونتگاهی به منظور تعیین و مکانیابی فعالیتها و خدمات و اسکان با در نظر گرفتن نیازها و خواسته‌ها و انتظارات (بهینه کردن رفاه اقتصادی - اجتماعی با آرزوها و نیازها) را با مدیریت محیط‌زیست (مناسبات انسان با یکدیگر، مناسبات انسان با محیط طبیعی و تعامل این دو) به عنوان محتوای اکولوژیکی، جامعه‌شناختی و زیباشناختی همسو کردند تا دستیابی به زندگی شرافتمندانه و حق توسعه‌یافتگی نهادینه شود.

آثار این نهادینگی از راه برنامه‌ریزی پایدار فضایی، پیامدهای اقتصادی و اجتماعی و اکولوژیکی را به ارمغان آورد که کنش فضای جغرافیایی روستا تکیه‌گاهی برای حفظ

محیط زیست و میراث طبیعی نه تنها برای نسل امروز بلکه برای نسل آینده و نیز نماد آگاهی به عنوان امانتداران و حافظان میراث فرهنگی و نیز نماد تولید غذا و اوقات فراغت و تمدد اعصاب به شهروندان شهری از جمله آنهاست.

با این نگرش، کتاب حاضر به عنوان بخشی از نتایج حاصل از انجام طرح «تدوین برنامه راهبردی سکونتگاههای روستایی»، تألیف شد تا راهنما و راهگشایی برای مشتاقان برنامه‌ریزی روستایی بوده و نیز تشدید حرکت در بازنگری سیاستهای برنامه‌ریزی کالبدی در مناطق روستایی ایران را سبب شود. این کتاب در برگیرنده مفاهیم کلیدی در برنامه‌ریزی کالبدی و سیر تحول اندیشه برنامه‌ریزی عمومی و سطوح برنامه‌ریزی از سطح ملی تا روستایی با رویکرد راهبردی و شیوه برنامه‌ریزی مشارکتی و ارتباطی با تأکید بر برنامه‌ریزی محیطی، کالبدی و کاربری زمین در مناطق روستایی است.

رویکرد اصلی این پژوهش آن است که حلقه‌های پیشین و پسین برنامه‌ریزی کالبدی و کاربری زمین روستایی را در چارچوب توسعه پایدار روستایی به صورت نظام‌مند و شبکه‌ای - تا آنجا که منابع لاتین و فارسی در دسترس بود - مطالعه کند و تحلیل نماید و بتواند از سیر تحول اندیشه‌ای برنامه‌ریزی‌ها یک طبقه‌بندی منسجم ارائه نماید.

مؤلفان می‌پذیرند که به‌رغم تلاش چندساله آنان در تنظیم این مطالب هنوز ایراداتی بر آن وارد است و انتظار دارند که چشمهای تیزبین متخصصان برنامه‌ریزی با نقد و ارزیابی علمی، کاستی‌های موجود را گوشزد نمایند.

امید است کتاب حاضر به منزله منبعی سودمند در دسترس استادان، دانشجویان، برنامه‌ریزان، مدیران، محققان و همچنین دانش‌پژوهان علوم جغرافیایی و برنامه‌ریزی روستایی، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شهرسازی، برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری، مخاطرات محیطی و آمایش در سطوح تحصیلات تکمیلی قرار گیرد.

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری - عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس
سیدعلی بدری - عضو هیات علمی دانشگاه تهران
حمدااله سجاسی قیداری - دانشجوی دکتری دانشگاه تربیت مدرس
مهدی پورطاهری - عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس
قدیر فیروزی - عضو هیات علمی دانشگاه پیام نور